

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Rok XVII: 2019

Nr 16 (593)

Data odczytu: 08.05.2019 r.

Data wydania: 08.05.2019 r.

=====

1140. spotkanie

Marek Szajerka

Powierzchnia Grudziądza w średniowieczu i czasach nowożytnych. Dylemat badawczy w świetle informacji na pieczęciach

W ramach działalności badawczo – popularyzatorskiej Koła Miłośników Dziejów Grudziądza od wielu lat podejmowane są coraz bardziej specjalistyczne zagadnienia. Tym razem temat z dziedziny sfragistyki, czyli nauki o pieczęciach. Pieczęcie są istotnym uzupełnieniem dokumentów aktowych.

Od około 20 lat jestem zwolennikiem tezy, że Grudziądz średniowieczny był większy, aniżeli podaje się to w pracach naukowych. Wyraz tym poglądom dałem w 16 tomie Rocznika Grudziądzkiego¹.

¹ M. Szajerka, *Wpływ badań nad kościołem p.w. św. Mikołaja na poznanie genezy i ustroju miasta*, Rocznik Grudziądzki, T. 16: 2005, s. 285-323. Inni badacze tak mocno zasugerowali się przypisem z gwiazdką od Redakcji, że mimo upływu 14 lat od napisania i wydania tego artykułu nie doczekał on się polemiki naukowej. Niewątpliwie problemem dla oponentów jest pokazanie w tym artykule detali architektury romańskiej, występujących w tym kościele. Te detale wpisują się w opracowania akademickie odnośnie architektury romańskiej i mają analogie w innych obiektach, np. w kościołach pocysterskich w Kolbacz, Oliwie. Por. W. Bogusz, *Dokumentacja budowlana 2. Zarys historii architektury. Podręcznik dla technikum*. Warszawa 1996; W. Koch, *Style w architekturze. Artydziela budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, Warszawa 1996. W zasadzie to nie ma dyskusji. W świetle porównawczej literatury fachowej w Grudziądzu jest wiele przykładów występowania architektury romańskiej. Sytuacja jest o tyle ułatwiona, że się nie polemizuje z autorami fachowych pozycji, ponieważ w nich Grudziądz nie jest uwzględniany. Podaje się tylko konkretny obiekt i analogie w literaturze fachowej. Te archaiczne elementy nie powinny w XIV w. tu występować. Żeby dopasować architekturę do ustalonej chronologii, wprowadzono pojęcie *gotyku redukcyjnego* w Polsce północnej.

W 1868 r. Xaver Froelich zasugerował miniaturowe miasto. Oto jego zapis odnośnie dokumentu o ratuszu i łaźni:

Gdy Grudziądz otrzymał prawa miejskie, brano bez wątpienia pod uwagę, że ta miejscowość, przez korzystne położenie nad Wisłą zajmie się handlem. Dlatego jest Grudziądz mniej dotowany (dotacją) ziemską posiadłością niż Łasin i Radzyn i dlatego też tu wymieniony dom towarowy, Dwór Artusa (Artushof) pobudowano, który w międzyczasie się nie opłacał, bo położenie między Toruniem i Gdańskiem nie zezwoliło na samodzielny handel. Przywilej Bessarta von Trier stawia inny dokument nadania, który niestety zaginął².

Teżę X. Froelicha skopiowali inni badacze³.

Uważam, że punktem wyjścia do analiz są pieczęcie ze zbioru ś. p. Zbigniewa Zawadzkiego, przyniesione przez niego na jedno ze spotkań Koła Miłośników Dziejów Grudziądza, obecnie w zbiorach Muzeum im. ks. dr. Władysława Łęgi, (fot. 1).

Są to dwie pieczęcie lakowe, z przełomu XVII/XVIII w.

Na pieczęci z wizerunkiem biskupa jest napis:

SIGIL. ECCLESIA GRAUDENTINENSIS

Na pieczęci z głową tura, z dokumentu z 1705 r. jest napis:

SIGILL. CIVITAT. GRAUDENT

Nierozwiązanym ostatecznie problemem badawczym są dwa równocześnie występujące herby od XV do XVIII w. Herb z wizerunkiem biskupa i herb z głową tura.

Tematem herbów zajął się Marian Gumowski, (fot. 2)⁴. Do tematu wróciła w 1997 r. Anna Wajler⁵.

² Xaver Froelich, *Geschichte des Graudenzzer Kreises* [Historia powiatu grudziądzkiego] Graudenz 1868 [fragment]. Tłumaczenie z oryginału niemieckiego Adam Wolnikowski. Pośmiertnie rękopis tłumaczenia polskiego przygotowali w formie drukowanej Iwona Kałędkowska-Szajerka i Marek Szajerka, s. 94.

³ M. Biskup, *Rozwój przestrzenny miasta Grudziądza*, Rocznik Grudziądzki [T. 1]: 1960, s. 13; S. Reszkowski, *Rozplanowanie i zabudowa Grudziądza. Przemiany przestrzenne po lokacji*, Rocznik Grudziądzki, T. 8: 1983, s. 33.

⁴ M. Gumowski, *Herb i pieczęć miasta Grudziądza*, Rocznik Grudziądzki, T. 2: 1961, s. 141-158.

⁵ A. Wajler, *Herb z wizerunkiem Biskupa Chrystiana*, Grudziądz miastem Chrystiana. Materiały poseyjne, Grudziądz 1998, s. 69-74.

Z zestawienia pieczęci M. Gumowskiego możemy pogrupować wizerunki i napisy w otoku⁶.

Wizerunek biskupa:

Przed 1231 r. Pieczęć biskupa Chrystiana+ S X PIANI DI GR. EPI DE PRUSIA⁷

Pieczęć miejska z 1365 r.⁸

+ S`SIGILLUM CIVITAS GRU-DENCZ

Pieczęć miejska XIV w.⁹

+ S. [secretum¹⁰] CIVITAS. GRU-DENICZ

Pieczęć miejska z 1693 r.¹¹

*SIGILLUM*CIVITATIS*GRAUDENTINENSIS*MAIUS

Wizerunek tura

Pieczęć komtura grudziądzkiego, przełom XIII/XIV w.¹²

+ S`CONMENDANTORIS IN GRUDENZ

Pieczęć miejska

S – I G N E T – G – R – A U D E N – C Z l. 1464 - 1514¹³

• S • G R A U D E N C Z • ** ¹⁴ 1456 r. ¹⁵

⁶ Zob. M. Gumowski, op. cit., s. 141-158.

⁷ Tamże, s. 141 i rys. 1, s. 143.

⁸ Tamże, s. 145 i rys. 2, s. 143.

⁹ Tamże, s. 147.

¹⁰ Odnośnie tej pieczęci M. Gumowski napisał w przypadku skrótu S. [...] *Znana była też różnym badaczom polskim i niemieckim dawniejszej doby, którzy albo wcale nie zwrócili na napis uwagi, albo odczytywali go mylnie SIGILLUM, zamiast SECRETUM. Błąd ten należy przeto sprostować.* [...]. Zob. M. Gumowski, op. cit., s. 148.

¹¹ Tamże, s. 145, 149-150 i rys. 3, s. 143.

¹² M. Gumowski, op. cit., s. 142.

¹³ Ibidem, s. 148.

¹⁴ Ibidem, s. 149. *Znalazła się na dokumencie z 1456 r. w Archiwum Toruńskim, skąd wniosek, że była sprawiona równocześnie z poprzednią zaraz po zrżuceniu władzy krzyżackiej [...].*

¹⁵ Ibidem, s. 149.

+ SIGILLUM • CIVITATIS • GRAUTENTINENSIS 1659 • ¹⁶

+ SIGILLUM • CIVITATIS • GRAUTENTINENSIS • MINUS , z l. 1762-1777¹⁷

SIGILLUM MINUS CIVITATIS S • R • MAEIST GRAUTENTINENSIS,
z 1787 r.¹⁸

SIGILL • CIVITAT • GRAUDENT •, z XVII/XVIII w.

Zestawienie pieczęci z wizerunkiem biskupa Chrystiana wykonała A. Wajler:

1. + SIGILLUM • CIVITAS • GRUDENCZ (53 mm) 1291-1356
2. S • CIVITAS • GRUDENICZ (48 mm), XV w.
3. SECRETUM • CIVITIS • GRUDENC (40 mm), 1 poł. XV w.
4. SIGILLUM CIVTATIS GRAUDENTINENSIS MAIUS 1693 (50 mm)
5. SIGILLUM GEHEGTES DINGES GRAUDENCZ (45 mm), XVII w.
6. SIGILLUM CIVTATIS GRAUDENTINENSIS MAIUS 1809 (33 mm)
7. [...] ¹⁹

Po przejęciu Grudziądza przez Prusy w 1772 r. nastąpiło powiększenie terytorium miasta. Odnotował to w swoim dziele, w 1868 r. X. Froelich.

Warto przytoczyć tu zestawienie X. Froelicha:

Po przyłączeniu przedmieść Fiewo i Fritte do miasta w roku 1783, w Grudziądzu powstał urząd akcyzowy, dyrekcja poczty, Salzfaktorei [hurtownia soli], Justizamt [urząd sprawiedliwości] dla powiatu i przede wszystkim od roku 1776 w bezpośredniej bliskości miasta rozpoczęto budowę fortecy, Grudziądz oczywiście się podniósł. W roku 1800 było 395 budynków krytych dachówką, 127 miało dachy gontowe i słomiane a mieszkańców łącznie z wojskiem i przedmieść było 5177 osób. Wśród nich 7 sukienników i 6 kapeluszników z 6 czeladnikami, którzy przerabiali 184 Stein [kamieni] 53 funty wełny i z tego zrobili 133 kawały sukna o wartości 1064 talary. Die Kämmerekasse miała wydatków 5363 talary i 22,244 talarów długu, miasto miało 111 perpetuirliche Bräustellen [ciagle w ruchu miejsc browarniczych], 15 Branntweinblasen [pechery gorzelnianych], 192 konie, 8 źrebaków, 199 krów, 18 sztuk młodego bydła, 329 świń. Zakwaterowanie składało się aus dem Stabe und 5 Kompagnien des Regiments von Ratzmer, sowie einer Mineurkompagnie [ze sztabu i 5 kompanii pułku von Natzmera, także jednej kompanii minerów].

Według listy dusz z roku 1804 było mieszkańców:

	<i>W ścisłym okregu miejskim</i>	<i>Knidzyńskie Przedmieście</i>	<i>Fryta</i>	<i>Boczne i Toruńskie Przedmieście</i>
--	--	-------------------------------------	--------------	--

¹⁶ Ibidem, s. 149.

¹⁷ Ibidem, s. 151.

¹⁸ M. Gumowski, op. cit., s.151.

¹⁹ A. Wajler, op. cit., s. 73

<i>mężczyźni</i>	215	143	62	328
<i>kobiety</i>	238	181	68	371
<i>synowie ponad 10 lat</i>	74	32	16	65
<i>synowie poniżej 10 lat</i>	135	112	46	267
<i>córki ponad 10 lat</i>	111	40	19	68
<i>córki poniżej 10 lat</i>	120	115	30	238
<i>czeladnicy</i>	154	32	4	59
<i>parobkowie</i>	21	10	2	12
<i>służący</i>	121	15	3	29
<i>służące</i>	201	32	5	80
Razem	1390	712	255	1517
Razem 3874 osoby				

Do tego doszli mieszkańcy folwarków Stremoczyn, Geblbude, Rehdorf, Kalinken, Rothof, Sandhof, Neubof oder Witts i Wollenkathe, Kalenenbachs Windlohmühle, Bischofsruch i Krügers Feldkathe 254 osoby.

W roku 1805 różnili się mieszkańcy według religii, jak następuje:

	<i>ewangelicka</i>	<i>katolicka</i>
<i>miasto Grudziądz</i>	997	505
<i>przedmieście Grudziądza (Toruńskie i Boczne)</i>	595	357
„ <i>Fijewo (Kwidzyńskie)</i>	441	212
„ <i>Fryta</i>	56	82
<i>folwark Strzemięcín</i>	25	13
„ <i>Geblebunde</i>	14	4
„ <i>Rehdorf [Sarniak]</i>	49	3
„ <i>Kalinken</i>	8	–
„ <i>Sandhof</i>	45	16

„ Rothhof [Czerwony Dwór]	10	14
<i>Latus</i>	2240	1206
	<i>ewangelicka</i>	<i>katolicka</i>
<i>Z przeniesienia</i>	2240	1206
<i>folwark Neubof [Nonny Dwór]</i>	4	4
„ Bischfsruhe	23	-
<i>Razem</i>	2267	1210
	3477*)	

W roku 1809 liczył Grudziądz 45 publicznych, 488 prywatnych zabudowań, 14 pustych placów i 3604 cywilnych mieszkańców, z których 74 w domu poprawczym i 32 w domu karnym. Z zabudowań było 509 z 383.550 talarów przeciw pożarowi ubezpieczonych, z mieszkańców należało 1462 do ewangelickiego, 2114 do katolickiego kościoła. Poza tym było w Grudziądzu 808 żołnierzy z garnizonu i 297 z Mineurkompagnie [kompanii minerskiej]²¹.

Ten dłuższy cytat, pokazujący sytuację gospodarczą i demograficzną Grudziądz w l. 1772-1809, wyjaśnia, dlaczego w pieczęci miasta z 1809 r. zaakcentowano połączenie odrębnych dotychczas herbów z wizerunkiem biskupa i głowy tura.

W opisie pieczęci z 1809 r. M. Gumowski, nie podał istotnego szczegółu. W bramie pod postacią biskupa jest głowa tura²². Na ten element wskazała A. Wajler²³.

W napisach na otoku bardzo ważne jest słowo **secretum**.

Wg *Słownika kościelnego łacińsko-polskiego*, autorstwa ks. Alojzego Jougana oznacza ono również to, co jest oddzielone, odległa okolica²⁴.

Dla dalszych rozważań trzeba również podać znaczenie słowa przedmieście w języku staropolskim. W tym przypadku pomocny jest słownik języka polskiego, autorstwa Bogumiła Samuela Lindego z 1811 r.²⁵

*) Dyferencja, która w ciągu lat powstała tłumaczy się tym, że przy liczeniu w roku 1804 wojsko nie było wliczone i dyferencja minusowa przeciw roku 1783, gdzie wówczas jeszcze żadnych wojsk na fortecy nie było a w roku 1804 i 1805 przy liczeniu zostali wykluczeni. Z nim liczba mieszkańców w roku 1805 – 6289 osób.

²¹ Wg tłumaczenia na j. pol. A. Wolnikowskiego. W oryginale niemieckim s. 138-139.

²² Por. M. Gumowski, op. cit., s. 152.

²³ A. Wajler, op. cit., s. 71.

²⁴ A. Jougan, Słownik kościelny łacińsko-polski, Warszawa 1992, wyd. IV, wyraz **secretum**, s. 613.

Bogumił Samuel Linde urodził się w Toruniu, był synem Szweda osiadłego w tym mieście. Materiały do swojego dzieła zbierał z dokumentów, powstałych nawet w XVI w. Dlatego jego dzieło jest tak ważne w analizie zagadnienia rozumienia pojęcia przedmieście, jako miasto bez murów obronnych.

Uważam, że zachodzi ścisły związek między słowami *secretum* i *przedmieście*.

W przypadku słowa *secretum* w sfragistyce wprowadzono pewien nimb tajemniczości, tajności. To jest słowo wieloznaczne.

Ten nimb tajemniczości w odbiorze czytelnicznym można dostrzec w artykule A. Wajler:

W tym miejscu należy wspomnieć o jeszcze jednej pieczęci – w połowie XV w. obok pieczęci z biskupem pojawiła się pieczęć z wyobrażeniem głony tura z wyciągniętym ozorem i pięcioma gwiazdkami między rogami z gotyckim napisem: S-IGNET-GRAUDENCZ. Pieczęć ta, która dotychczas funkcjonowała jako ziemską i krzyżacką, stała się ubocznym herbem miejskim, stosowana na pieczęciach mniejszych, sekretnych i sygnetowych. Pieczęć ta wprowadziła nieco zamieszania do heraldyki Grudziądzka a szczególnie popularna była w wieku XVIII²⁶.

By prawidłowo odczytać sens słowa *secretum* na pieczęci grudziądzkiej, posłużę się przykładem najstarszej pieczęci Starego Miasta Torunia.

W najstarszych pieczęciach Starego Miasta Torunia był napis:

SECRETUM • BVRGENSIUM • IN ThORVN

Czyli pieczęć sekretna mieszczan w Toruniu. Jest ona na licznych dokumentach, począwszy od 1339 r.²⁷ Dla wieku XIII nie zachowały się żadne pieczęcie z napisem *civitas* dla Starego Miasta Torunia²⁸. Nowe Miasto Toruń ma taką pieczęć już od lat 60. XIII w., czyli od swego założenia²⁹.

Jak daleko oderwane od rzeczywistości mogą być tezy badaczy, pokazuje wyjaśnienie terminu *burgensium*.

Tu za K. Ciesielską:

Termin „burgensium”, który w odróżnieniu od używanych później terminów „civium” bądź „civitas”, figurujący w napisach wszystkich prezentowanych wyżej pieczęci, występował – zdaniem sfragistyków – tylko w najwcześniejszych pieczęciach znaczących miast. Tym też niewątpliwie należy tłumaczyć użycie w pieczęciach Nowego Miasta Torunia terminu „civitatis”.

²⁵ M.B.S. Linde, *Słownik Języka Polskiego*, T. 2, cz. 2: P, Warszawa 1811, wyraz: przedmieście, s. 1081. [...]; *die Vorstad. Przedmieście są domy przed miastem, albo miasto nieobmurowane przed miastem obronnym [...]*.

²⁶ A. Wajler, op. cit., s. 70-71.

²⁷ K. Ciesielska, *Herb i pieczęć miasta Torunia*, Toruń 1983, s. 13

²⁸ Por. K. Ciesielska, s. 5-6.

²⁹ *Ibidem*, s. 5-6.

*Obok omówionej wyżej pieczęci – dużej Maryjnej i sekretnej Świętojańskiej – używanych przede wszystkim do uwierzytelniania dokumentów, czyli aktów o znaczeniu publiczno – prawnym, kancelaria miejska posiadała, jak już na wstępie wspomniano, małe pieczęcie do zwykłej korespondencji [...]*³⁰.

Udokumentowaną w 1386 r., Toruń posiadał jeszcze pieczęć wspólną dla Gdańska i Torunia:

Temu pogładowi pozycji Torunia w 1 poł. XIII w. przeczy artykuł Zbigniewa Nawrockiego, wydany w 1986 r.³¹

Wg tego badacza Toruń w 1236 r. był obramowany ulicami Żeglarską, Szeroką, Mostową i brzegiem Wisły. Rynek był na miejscu obecnego kościoła św. Janów, między ulicami Żeglarską i Łazienną³². W 1239 r. „na wzgórzu za miastem” założono klasztor Franciszkanów³³.

K. Ciesielska nie dopatrywała się żadnych związków między wizerunkiem Matki Boskiej z Dzieciątkiem w najstarszym herbie Starego Miasta Torunia a kościołem Franciszkanów p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny³⁴.

Nowe Miasto Toruń założono w 1264 r. klasztor dominikanów powstał w 1263 r. razem z kościołem św. Mikołaja dla tego miasta³⁵.

W edycjach przywilejów chełmińskich z 1233 r. i 1251 r. nie ulega zmianie nadanie dla parafii toruńskiej, w punkcie 7. Parafia w Chełmnie, w odnowionym przywileju z 1251 r. straciła w tym punkcie połowę uposażenia³⁶. Część tego straconego uposażenia jest położona na terenie obszaru miejskiego Grudziądza, nie wymienionego w dokumencie.

Gdyby nastąpiła translokacja miasta w 1251 r., wg obligatoryjnej tezy naukowców, to powinien ulec zmianie zapis o nadaniach dla Kościoła. Przecież to inny teren, oddalony od Starego Miasta Torunia o kilka kilometrów. Na terenie Starego miasta Torunia jeszcze w 1236 r. nie ma kościoła. Posługę kapłańską sprawowali Franciszkanie.

³⁰ Ibidem, s. 12

³¹ Z. Nawrocki, *Układ przestrzenny trzynastowiecznego Torunia*, Sztuka Torunia i ziemi chełmińskiej 1233-1815. Materiały sesji naukowej zorganizowanej dla uczczenia jubileuszu 750-lecia Torunia w dniach 18-20 IV 1983 r. Warszawa; Poznań; Toruń 1986, s. 17-30.

³² Ibidem, Rys. 3. Toruń od translokacji 1236 do ok. 1259, wklejka plan między s. 26-27.

³³ Ibidem, s.27

³⁴ K. Ciesielska, op. cit., s. 14-17.

³⁵ Z. Nawrocki, op. cit., s. 30.

³⁶ Por. K. Zielińska-Melkowska, *Przywilej chełmiński 1233 i 1251*, Toruń 1986, paragraf 7 przywileju lokacyjnego, s. 40-41.

W 2018 r. zlokalizowano Stary Toruń, ok. 10 km oddalony od Starego Miasta Torunia. Było to miasto o szerokości ok. 200 m i długości ok. 500 m, z murowanym kościołem³⁷. Kościół funkcjonował tam do połowy XV w.

Najstarsze pieczęcie Torunia, jego rozmiary wskazują na jedno. Nie było translokacji. W Toruniu był kolonia Starego Torunia. Słowo *burgensium* na pieczęci koresponduje ze słowem peregrinus z art. 2. Przywileju chełmińskiego³⁸. Stary Toruń upadł ze przyczyn ekonomicznych a nie obligatoryjnej decyzji o przeniesieniu miasta.

Rozmiary Starego Torunia są porównywalne dla Przedmieścia Chełmińskiego, którego precyzyjnie dotyczy wyciąg z przywileju lokacyjnego, sporządzony w l. 1290-1291. Słowo *przedmieście* w języku staropolskim to też miasto bez murów, o czym wspominałem wcześniej.

Średniowieczny rynek tego miasta miał wymiary: szer. ok. 40-60 m i długość ok. 250 m. Przyjmując nawet, że szerokość była tylko 40 m, to miał on powierzchnię 10 000 m², czyli ok. 1 ha. Dla porównania rozmiary rynku w Chełmnie to 111 m x 156 m, czyli 17316 m², czyli 1,7 ha.

Osobne omówienie, ze względu na napis, należy się pieczęci sądu ławniczego z wizerunkiem biskupa z 1611 r.³⁹

SIGILLUM GEHEGTES DINGES GRAUDENCZ

Ta pieczęć ławnicza z herbem kościelnym koresponduje z przywilejem sądowym Wielkiego Mistrza Konrada v. Jungingena o lokalizacji sądu przy kościele św. Jerzego na Rybakach⁴⁰.

Wymowne jest, że dokument z 1365 r. wskazuje na inny obszar a nie własny: *spiecherstat*, miasto spichrzowe⁴¹.

Również na wydzielony obszar wskazuje dokument z 1533 r. Brakuje tu informacji, jak była to pieczęć. Są to już czasy nowożytne.

5. Dokument de 1533 dotyczy kupienia majątku kościelnego Łysakowo przez radę.

³⁷ Portal internetowy Nauka w Polsce, pod patronatem Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Artykuł: Szymon Zdziebłowski, *Odkryto miejsce pierwszej lokalizacji Torunia*, z 25.10. 2018 r. <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosc/news%2C31519%2Codkryto-miejsce-pierwszej-lokalizacji-torunia.html>

³⁸ Zob. K. Zielińska – Melkowska, op. cit., s. 36-37, przyp. 7, s. 59; A. Joguan, op. cit., s. 493, słowo: **peregrinor!**, peregrinus, czyli obcy, cudzy, zagraniczny, cudzoziemski, obcokrajowiec, banita, pielgrzym.

³⁹ Zob. M. Gumowski, op. cit., s. 150; A. Wajler, op. cit., s.71.

⁴⁰ X. Froelich, op. cit., s. 98.

⁴¹ Ibidem, s. 95.

*My burmistrz i radny z u Graudencz przyznaje przed wszystkimi obecnymi i późniejszymi, jakiego bądź stanu, warunków i godności, którzy ten nasz list otwarty czytają lub słyszą. Ponieważ czcigodny Paweł Andrew, obecnie proboszcz kościołów św. Mikołaja oświadczył, że dochody tych kościołów farnych, binneren Graudencz [wewnętrznego Grudziądza] [...]*⁴².

Natomiast pieczęć miejska z turem, pojawiła się dopiero po wojnie 13-letniej. I tu zachodzi związek z przywilejem o łaźni z 1472 r., wydany przez króla Kazimierza Jagiellończyka. Król stwierdził, że odziedziczył połowę zamku. Wcześniej druga część była wydzierżawiona mieszczanom przez Krzyżaków. Po 1466 r. nastąpiło uwłaszczenie tej dzierżawy i był nowy herb.

Co zatem może oznaczać słowo *secretum* na pieczęciach z wizerunkiem biskupa?

Grudziądz z biskupem w herbie nie podlegał jurysdykcji starosty, czyli było to starostwo niegrodowe bez miasta. Tylko zamek z dochodami. Natomiast Grudziądz z wizerunkiem tura był miastem na terenie zamku, czyli należał do starostwa grodowego, utworzonym w 2 poł. XV w.⁴³

Konfliktem miasta wydzielonego (*secretum*) z miastem grodowym można tłumaczyć brak zainteresowania Rowem Hermana przez mieszczan w 1640 r.

*Nowe niebezpieczeństwo dla doprowadzenia wody powstało, gdy szlachcic Stanislaus Bagniewski z Klodken [Kłódki] w roku 1639 młyn tam na miejscu, gdzie obecnie jeszcze stoi nowo zbudowany wał, spływ wody i służę przez usypana tamę poprowadził, przez co tamę rozdarł i połączenie Ossy z Jeziorem Tarpnieńskim przerwał, tak, że młynom zamkowym i miastu znowu zabrano wodę. Zamek wystosował skargę Bagniewskiemu i zmusił miasto do udziału w procesie, przy czym w roku 1640 wzrósł brak wody do tego stopnia, że zamierzano od Kühbrücke [Krowiego Mostu] nowe wodociągi stworzyć. W międzyczasie dostarczano dla koniecznej potrzeby wodę za pomocą osi i stworzono specjalna takse dla furmanów, którzy sól do obcych młynów i wodę do warzenia piwa do miasta dowozili. Śmierć Stanislausa von Bagniewskiego zakończyła jeszcze w roku 1640 spór prawny, jednakże mieszkańcy miasta po bezskutecznym opieraniu się, teraz przy sporządzaniu tam po drugiej stronie Kłódki współdziałać. **Abby przez to nie brać na siebie stałego ciężaru nalegali na to, aby zamek im poświęcił, że powyższa pomoc tylko jednorazowo była konieczna**⁴⁴.*

Z podkreślonego przeze mnie zdania wynika, że mieszczanie nie byli zainteresowani Kanalem Trynka. Można to tylko rozpatrywać w kategorii konfliktu miast wydzielonego i należącego do zamku.

X. Froelich, łatwo mógł nie zauważyć dwóch odrębnych miast, ponieważ Grudziądz starosty nie miał władzy sądowniczej.

⁴² Ibidem, s. 110.

⁴³ Ibidem, s. 106: Terytorium zamku obejmowało miasto Grudziądz [*Das Schloßgebeit umfasste die Stadt Graudencz*]. W tym zdaniu, nie zdając sobie sprawy podał informację o starostwie grodowym.

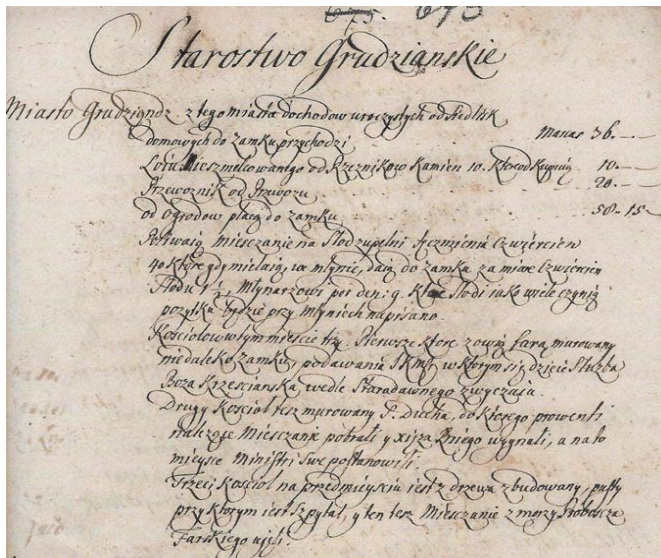
⁴⁴ X. Froelich, op. cit., s. 143.

Napisy na pieczęciach precyzyjnie informują o ustroju miasta.

W różnym czasie procesy polityczno-gospodarcze w relacjach Stary Toruń – Stare Miasto Toruń oraz Przedmieście Chelmińskie (Wydzielone Miasto Grudziądz, miasto) – Miasto Grudziądz, (Małe Miasto Grudziądz, Grudziądz) były podobne. Z tą różnicą, w przypadku Torunia była to odległość ok. 10 km. Natomiast w przypadku Grudziądza te dwa organizmy do siebie przylegały. Złączyły się w jedną całość ostatecznie w 1809 r., kiedy to nastąpiło połączenie herbów.

To scalenie było tak misterne, że tego nie zauważył, na bazie dostępnej w XIX w. ogólnej wiedzy historycznej X. Froelich. Przedstawił on dowody źródłowe, ale nie był w stanie ich wówczas odczytać.

I ma rację np. Dawid Schoenwald, kierownik Działu Historii Muzeum im ks. Władysława Łęgi, że w mieście Grudziądzu nie było np. Bramy św. Chrystiana. Nie ma o niej żadnych informacji na dostępnych planach, w źródłach opisowych. Jej nie ma, ponieważ już zapewne w XV w. była nieczynna. Mieszczanie na prześle mostu z XIII w. zbudowali ścianę Bramy Bocznej, ulicę wytyczyli w innym miejscu. Jednak ta brama, zamurowana fizycznie istnieje. Sama nazwa została przeze mnie inwentaryzacyjnie wprowadzona na początku lat 90. XX w. i ma charakter umowny. Nie jest to jakaś nazwa historyczna. Dawna anonimowa brama otrzymała nazwę imienną.

Kościół farny św. Jerzego, jest określony jako nieczynny w Metryce Koronnej z 1570 r.

Jest tam następujący zapis:

Trzeci kościół na przedmieściu jest z drzewa zbudowany, pusty, przy którym jest szpital, y ten też mieszczanie z mony Bobowicza farskiego ujęli⁴⁵.

Być może mogłem błędnie odczytać niektóre litery, dlatego podaje kadr z oryginalnym zapisem

o kościele św. Jerzego, (fot. 3).

⁴⁵ Dziękuję p. Dawidowi Schoenwaldowi za okazaną tu pomoc w kwereńdziej archiwalnej i udostępnienie karty z Metryki Koronnej oraz dokumentu o rozbiórce kościoła św. Jerzego przed miastem Grudziądzem w 1618 r. Dokument z 1618 roku dot. rozbiórki muru przy kościele św. Jerzego (akta fary grudziądzkiej, część VIII 1609-1654, obecnie Archiwum Diecezjalne w Toruniu). Jest to dokument kościelny o desakralizacji kościoła, rytuał profanum. Zob. dr Marta Kowalczyk\Desakralizacja kościołów. Rytuał sacrum czy profanum? w: Nurt SVD 2 (2011), rocznik 45, t. 130, Warszawa (Verbinum) 2011, s. 207-227. <https://martakowalczyk.eu/desakralizacja-kosciolow-rytual-sacrum-czy-profanum/>

Od dnia desakralizacji kościoła św. Jerzego 15.09.1618 r. faktycznie kościół św. Mikołaja w mieście wewnętrznym stał się kościołem farnym. O tym, że był to pierwszy kościół farny w Grudziądzu przekonany był już w okresie międzywojennym ks. dr Wł. Łęga⁴⁶.

Podsumowując, można napisać, że pieczęć z herbem biskupa dotyczyła miasta wydzielonego, w starostwie niegrodowym. Natomiast pieczęć z herbem tura dotyczyła miasta grodowego, które powstało w 2 poł. XV w. na bazie wcześniejszej dzierżawy połowy zamku przez mieszczan od Krzyżaków.

Scalenie prawne tych dwóch organizmów nastąpiło w 1809 r. Symbolicznym znakiem tej fuzji było połączenie dwóch herbów, z biskupem i turem, w jednym herbie.

Nasuwa się pytanie, dlaczego jest tak niewiele informacji w źródłach opisowych o tym drugim Grudziądzu. Odpowiedź nasuwa się sama. Do miasta niegrodowego mieszczanie mieli prawo nie wpuścić urzędników starosty.

Ilustracje

1. Pieczęcie lakowe ze zbiorów ś. p. Zbigniewa Zawadzkiego. Ok. 1700 r.
2. Pieczęcie Grudziądza. Karta z Rocznika Grudziądzkiego, T. II, 1961. Artykuł. M. Gumowskiego.
3. Kadr z Metryki Koronnej z informacją o opustoszałym kościele św. Jerzego. 2 poł. XVI w. Udostępnił Dawid Schoenwald.

Okienko

Medal wybity z okazji 700-lecia nadania prawa chełmińskiego. Autorka medalu Stanisława Wątróbska – Frindt⁴⁷.

⁴⁶ Wł. Łęga, Rozwój miasta Grudziądza, Ziemia, 1925, nr 5, s. 74-77.

⁴⁷ Więcej szczegółów, zob.: Zb. Otremba, *Medale grudziądzkie 1958-1997*, Grudziądz 1998, s. 67-68, wklejka, s. 95.